

תוכן העניינים

9	הקדמה למהדורה הראשונה
11	בפתח המהדורה החדשה
15	מ ב א

15	פרק א': נוסחי הטכסט
	1. טיב הנוסחים. — 2. כ"י ירושלים ויחסו לפירוש ר' עזרא. 3. עריכת כ"י ירושלים ודרכי עיבודו של ר' עזריאל. — 4. נוסחי פירוש ר' עזרא. — 5. ספרות הליקוטים. —

33	פרק ב': האגדות ודרכי פירושו
	1. המקורות. — 2. הנוסחאות. — 3. ספרות ההיכלות, ס' יצירה וס' הבהיר. — 4. דרכי הפירושים

44	פרק ג': עקבות הספר בספרות הקבלה
	1. השפעת הספר. — 2. כתבי ר' יעקב בר' ששת. — 3. כתבי ר' טודרוס אבולעפיא. — 4. ביאור על פי' הרמב"ן לר' מאיר ׳ן סאהולה. — 5. כתבי ר' מנחם ריקנאטי. — 6. כתבים שונים. — 7. רשימת הציטאטים. —

59	סימנים, ראשי תיבות וקיצורים

פרוש האגדות לרבי עזריאל

(הטכסט, ח"ג והערות)

63	ברכות
91	תענית
110	מגילה
122	אגדות שונות
136	חגיגה
183	מפתחות
	1. פסוקי תנ"ך. — 2. תלמוד ומדרשים. — 3. כינויי הספירות. — 4. ספרות חוג גירונה בהערות. —

הקדמה

ספר זה, פירוש האגדות לר' עזריאל, הוא אחד הספרים המרכזיים בספרות חוג גירונה, היינו החוג של ראשוני הקבלה הספרדית מבית-מדרשו של ר' יצחק סני-נהור, שחיו ופעלו בגירונה במחצית הראשונה של המאה ה'ג. חשיבותו לתקן הקבלה מרובה הן מצד חכנו והן מצד השפעתו.

גורלו של פירוש האגדות היה כגורל רוב כתבי הקבלה שנתחברו לפני מ' הוהר, שנחקו ונשכחו לאחר שם' הוהר נתקדש קדושה מיוחדת והפך למקור המקורות בתורת הסוד. ספרו זה של ר' עזריאל לא הגיע לירינו אלא בכ"י יחיד בעולם, הנמצא בספריה הלאומית בירושלים.

בעיבודו המדעי של הספר עמדתי בפני בעיות ספרותיות מסובכות. פירוש האגדות לר' עזריאל שווה בחלקו לפי האגדות לר' עזרא. שויון זה הצריך ביורר יסודי לקביעת היחסים בין שני הספרים. מתוך כך הגעתי להחלת הפקעת של יחסי שני המקובלים בכלל, שדמותם הרוחנית טושטשה ברכות הימים וכמה מן החוקרים חשבו אותם לאישיות אחת. חילופי הנוסחאות משמשים יסוד למסקנותי בשאלות אלו, הניתנות בפרקי ה"מבוא". שני פרקים הנוגעים לנידון זה פורסמתי לחוד: "המקובלים ר' עזרא ור' עזריאל ומקומם בחוג גירונה" ("ציון", שנה ט', ספר ד', עמ' 178—185); "כתבי המקובלים ר' עזרא ור' עזריאל מגירונה" ("סיני", שנה ח', חוברת ט'—י', עמ' קנ"ט—קע"ח).

בירורם וליכונם של הרעיונות המיסטיים שבספר תופסים את המקום המרכזי בהערות. לשון הסתרים של המקובלים, המתמיתה ומבלבלת את הקורא שאינו מודעי ח"ן, מודה צפון בסימבוליקה המיוחדת של הקבלה. לרוב אין המקובלים טורחים כלל להסביר את מובן הסמלים המופיעים אצלם, ולעתים קרובות יש מקום לספק אם המלה היא סמל או יש להכינה פשוטה כמשמעה. נוסף לכך יש מלים רבות המשמעות לכמה פנים במובן סמלי. פירושו של דבר, שספרות הקבלה כתובה בשפה בעלת משמעות כפולה ומשולשת, ומי שאינו מוצא את המפתח לקביעת המשמעות הכוונת הכניסה לפרדם הקבלה חסומה בפניו. הקושי הזה מורגש ביותר בספרי הראשונים, שביניהם הסימבוליקה המיסמית לא הגיעה עדיין לכלל גיבוש, ורכים מסמליהם לא נקלטו בספרות הקבלה שאחריהם או נקלטו

במובן שונה. כינויי הספירות שבפירוש האגדות לרי עזריאל מגיעים למאות, כפי שיוצא מהמפתח שערכתי בסוף הספר, ולשם קביעת מובנם הנכון הסתייעתי תוך השוואה מדוקדקת בשאר ספרי החוג, שרובם נמצא בכ"י, ובכתבי המקובלים שהלכו בעקבות חוג גירונה.

מורי ורבי פרופ' גרשם שלום, שתורתו וחקירתו בחכמת הקבלה היו לי לעינים בכל שנות לימודי באוניברסיטה העברית בירושלים, הוא שעוררני לעבודה זו. שנעשתה בהדרכתו כחיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה". במהלך העבודה העמיד לרשותי את תצלומי כה"י שבידו, סיעני בהוראותיו ובעצותיו והעירני הערות רבות, שאני מביאן בשמו. עבודתי מבוססת בהרבה על מחקריו והמקורות שפירסם לתולדות ראשית הקבלה. הנני מביע לו בזה את תודתי הנאמנה. וכן יעמדו על הברכה שאר מורי באוניברסיטה העברית: פרופ' י. גוטמן, שהורני דרך ושיטה להבנת-אמת בפילוסופיה העברית; פרופ' ש. ה. ברגמן ופרופ' ח. י. רות, מורי לפילוסופיה כללית; פרופ' מ. צ. סגל, מורי להקירת המקרא.

כמו כן עלי להביע את תודתי לפרופ' ח. אלבק, שקרא בעיון עבודה זו והעירני כמה הערות, המובאות בשמו. לגבי האגדות שבספר. הנני מביע רחשי תודה עמוקה למר שלמה ז. שוקן, שאיפשר את ביצוע העבודה הזאת במסגרת העבודות לחקר הקבלה שניצרה על ידו, והעמיד לרשותי את הספרים וכה"י שבספרייתו בירושלים.

סיוע חשוב הסתייעתי באוצר הספרים וכה"י שבספריה הלאומית בירושלים. תודתי נחונה להנהלת הספריה ולפקידיה, שהיו לי לעזר בהשאלת הספרים. ואחרון אחרון: תודתי נתונה לעד של חברת מיקיצי נרדמים, שהכניס את הספר לסדרת המקורות המתפרסמים ע"י החברה ומיפל במסירות בהוצאת הספר.

י. ת.

ירושלים, תש"ה

בפתח המהדורה החדשה

בפרסומו הראשון של "פירוש האגדות לרבי עזריאל" בשנת תש"ה ניתנה בידי חוקריה ולומדיה של תורת הסוד בישראל יצירת-מופת של קבלת ספרד מהמחצית הראשונה של המאה השלוש-עשרה במהדורה מדעית-ביקורתית. רוב כתיבי ר' עזריאל שנשתמרו היו גנוזים בכתב-יד, בדומה לשאר היצירות מתקופת ראשית הקבלה. רק שניים מחיבוריו נתפרסמו בדפוס: פירוש עשר ספירות, הנקרא "שער השואל" בכתב-יד, ופירוש ספר יצירה, שיוחס בטעות לחברו הרמב"ן ונדפס על שמו. גרשם שלום ז"ל, שגילה "פי' הגדות לר' עזריאל" בכתב-יד יחיד שנמצא באוצרו של ר' יצחק באדהב בירושלים והציב את תיאורו בראש ספרו "כתב-יד בקבלה" (ירושלים תר"צ), ההדיר וביאר כמה חיבורים קצרים של ר' עזריאל: איגרת קבלית "ששלה מגירונה לבורגש" (מדעי היהדות, ב, ירושלים תרפ"ז, עמ' 233—240; שם נכלל בין כתיבי ר' יעקב הכהן); שבעה טקסטים, מקצתם שלמים ומקצתם קטועים, במאמר "שרידיים חדשים מכתבי ר' עזריאל מגירונה" (ספר זכרון לא. גולאק ולש. קליין, ירושלים תש"ב, עמ' 201—222). לאחר שנת תש"ה נדונו כתביו ותורתו של ר' עזריאל במחקרים רבים. "פירוש האגדות" ובירור ענייניו במהדורתי שימשו אחד היסודות הראשיים במחקרים ההם, ואף בחקירת הקבלה בחוג גירונה בכללותה.

הבעיות הכרוכות בטיב הספר ובדמות המחבר נתבררו במפורט, מבחינה פילולוגית, היסטורית וביובילוגראפית, במבוא ובשלושה מאמרים שנתפרסמו בנפרד. הנושאים שבפרקי המבוא רשומים ב"תוכן העניינים". שלושת המאמרים המיוחדים, שנדפסו מחדש בהוצאת מאגנס בספרי "חקרי קבלה ושלוחותיה", כרך ראשון (ירושלים תשמ"ב), הם: המקובלים ר' עזרא ור' עזריאל ומקומם בחוג גירונה; כתבי המקובלים ר' עזרא ור' עזריאל מגירונה; אגדה וקבלה בפירושי האגדות של ר' עזרא ור' עזריאל מגירונה. היסודות הרעיוניים והסודות המיסטיים שבספר קלאסי זה ובספרים אחרים של ר' עזריאל ושל מוריו וחבריו מוסברים ומובהרים בהערותי. מבחינה זו שני מפתחות שבסוף הספר, "כינויי הספירות" ו"ספרות חוג גירונה בהערות", עשויים לשמש מכשירי-עזר חשובים. בהמשכה של פתיחה זו למהדורה החדשה אוסיף ואדגיש עניינים אחדים בנוגע למחבר ולספר.

בקהילת גירונה בצפון-ספרד נתגבשה ופעלה במחצית הראשונה של המאה הי"ג חבורת מקובלים, החבורה הראשונה שהגיעו לידינו ידיעות ברורות על קיומה, שהכניסו את תורת הקבלה לספרד מתחומי צמיחתה בדרום-צרפת במאה השתים-עשרה ופיתחו אותה והעשירוה ביצירות רבות וחשובות. אנשי החבורה ינקו מתורתו של ר' יצחק סג"י-נהור בן הראב"ד והלכו בעקבותיו. חלקם היו תלמידי

ממש, ששמעו לקחו בבית־מדרשו, ובראשם ר' עזרא ור' עזריאל, וחלקם היו תלמידי תלמידיו, כגון הרמב"ן, האישיות המפורסמת ביותר בחוג מקובלי גירונה ומגדולי החכמים בספרד בכל ענפי תורת ישראל. מקובלי חוג גירונה, להוציא את הרמב"ן, נבדלו מרבותיהם מקובלי פרובאנס בהסרת מעטה האסוטיקה הקפדנית מעל תורת הקבלה, ומקצתם אף הפיצו אותה ברבים מתוך מגמה תעמולתית. הווי אומר: מקובלי גירונה היו הגורמים המרכזיים בהפיכת הקבלה לתנועה רוחנית ציבורית, וכתביהם שימשו מקורות ראשיים לספרותה בתקופות הסמוכות לפעילותם.

ר' עזריאל הצטיין בחוג גירונה, ואף במערכה הכללית של ראשוני חכמת הקבלה, בחשיבה מקורית ובחדשנות נועזת במידה בלתי־מצויה. סימן מובהק לגישתו העצמאית נתון ביחסו לכתבים פילוסופיים ובאופני שימושו ברעיונותיהם. אכן, גם בהגותם של רבו ר' יצחק סג"י־נהור וכלל תלמידיו ניכרת קליטת מושגים ומונחים פילוסופיים, בייחוד מן האסכולה הניאו־אפלטונית בנוסחה הביניימי, ובהשפעתם שיוו צביון עיוני לתורת הקבלה, שבהתחלות גיבושה ב"ספר הבהיר" היתה בעלת אופי ציורי־מיתי בולט. אך תרומתו הסגולית של ר' עזריאל היא הבאת לשונות רבים ורבי־חשיבות בשם "חכמי המחקר", ואף בשם אפלטון ואריסטו, בהערכה חיובית מפורשת ובשילוב ענייניהם באופן שיטתי, בדרכי חשיבה ספקולטיבית משלו, בדפוסי ההשקפות הקבליות.

הצורך החשוב ביותר של מובאות מסוג זה, שלפי מסקנותיו של גרשם שלום מסתבר שמקורן בעיבודי רעיונות ניאו־אפלטוניים בכתבי תיאולוגים נוצריים, נמצא ב"פירוש האגדות" (להלן, עמ' 144—145). לפני הסברת הלשונות הפילוסופיים על דרך הסוד כותב ר' עזריאל (להלן, עמ' 145): "ודברי חכמת התורה ודב־רי בעלי המחקר הנזכרים שניהם כאחד דרך אחד להם ואין הפרש ביניהם אלא שינוי שמות בלבד, שהחוקרים לא ידעו לתת שם הראוי לכל חלק וחלק, וחכמי האמת המקובלים מן הנביאים שקבלו מפי הגבורה יודעים לחלק חלקי הדברים ולקרות כל דבר ודבר בשם הראוי לו לפי כחו ופעולתו". דברים אלה נכתבו סמוך למחלוקת הציבורית נגד המתלספים המימוניסטים, שהיתה מכוונת לגלות את מומיה של משנת אריסטו ותלמידיו ולגנות את לומדיה ומפיציה. גם המקובלים מבית־מדרשו של ר' יצחק סג"י־נהור רחשו התנגדות לפעילותם של המתלספים, ואחד ההוגים החשובים שבהם, ר' יעקב בן ששת, אף יצא נגדם במפורש בכתבי־פולמוס קבליים. לנוכח תופעות אלו בולט ביתר שאת עוצם ההעזה בהצהרתו של ר' עזריאל, שאפלטון ואריסטו, אבות החכמה היוונית הפסולה, השיגו בשכלם עיקרי סודות הקבלה.

כמוכן, גם ר' עזריאל ראה את "חכמי המחקר" כבעלי דרגה נחותה לאין־ערוך מ"חכמי האמת", ורק חלק מן הרעיונות שיוחסו לאפלטון ולאריסטו בכתבים פסוידאפגראפיים נחשבו בעיניו בני־מינם של רזי "חכמת התורה". מצד אחר ברור, שהשקפות המיסטיקה היהודית המוצגת כתורתם של "חכמי האמת המקובלים מן הנביאים שקבלו מפי הגבורה", ובכללן חידושי המיוחדים, היו לפי דעתו חוליות בשלשלת של מסורת קדומה, ובוודאי הסכים עם חברו ר' עזרא, שכתב במבוא

לפירושו על שיר השירים: "ומן העת ההיא [מימי אדם הראשון ומעמד הר סיני] ועד עתה לא חדל בישראל דור אחר דור שלא נמסרו להם מסודות חכמה הוא ידיעת השם על סדר קבלת התורה שבעל פה". פירושי האגדות וכתבים פרשניים אחרים של ר' עזרא ור' עזריאל נועדו לשמש כלי-ביטוי ותעודות לאמיתות-תה של קדמות יסודות הקבלה. (עיין "חקרי קבלה ושלוחותיה", א, עמ' 31—34). למעשה, ביחס לכתבי-הקודש ולכתבי הפילוסופים כאחד, הרעיונות הקבליים שב-"פירוש האגדות" אינם ביאורים ממש אלא טרנספורמציות באמצעים פרשניים. בחידושי ר' עזריאל מבחינה מהותית, עניינית וטרמינולוגית, הזיקה למקורות הפילוסופיים אמיצה יותר מאשר למקורות היהודיים הקדומים. מחמת הפלגתו בהחדרת יסודות פילוסופיים לתוך הקבלה, ומסיבת צביונם העיוני החדשני של הגיונותיו המקוריים, השפעת ר' עזריאל בספרות הקבלה ובתולדותיה היתה מועטת מהשפעת חבריו. אף-על-פי-כן גם כתביו, ובכללם "פירוש האגדות", שימשו מקור-רות יניקה למקובלים שבאו אחריו, ואף בספר הזהר ניכרים עקבותיה בכמה נושאים חשובים.

ישעיה תשבי

ירושלים, האוניברסיטה העברית, תשמ"ב

10: "כת' הרב ר' אלעזר [צ"ל עזרא ז"ל כברכות מימינו
אשרת — המקבל משניהם" = ע א2.

18: "וכפי גודל כה [צ"ל כח] העונות כן צריך להיות המירוק ולפי
קטנותם קטנותו, וכן הוא כת' הגדה פסחים לחכ' ר' עזרא ז"ל" =
ש ב9: "ועל כל המעשה שם [בגיהנם], קטן וגדול שם הוא, ואין ארם נמלמ
מזה ואפי' הצדיק השלם".

22: "החכ' ז"ל כתב עיקר ק"ש לייחד הכל — כעניין ימי בראשית".
בכ"ו אוכס' 1947—20—20 מוכא כפירוש למאמר חז"ל. עיין לעיל.

כ"ו סמינר ניו-יורק, אדלר 945 (תצלום שוקן) 120א—157. רוב
החומר הוא מחוג תלמידי הרמב"ן, אבל הילקוט מאוחר מן הקודם ולפי כמה סימנים
נתחבר במחצית הראשונה של המאה ה"ד. הרשב"א מוכא בציון ז"ל (א123):
"לשון מורי הרשב"א ז"ל", וגם מוכאים שני מאמרים מס' הזהר בתוספת כיאור
(א122). מאמר אחר מוכא בסיום: "ע"כ לשון מורי" (ב124), ובסופו ש' מאמר או
קבוצת מאמרים נאמר: "ע"כ לשון הרב ר' פרי"ן (שם). בהתחלה (א120) מוכא:
"סוד ראויה היתה בת שבק' דודו חמצא בספר תרוצי ההגדות הזרות
בע"ת מ"ג".

122: "א"ר לוי מאי דכת' ואחנה — ממה כלפי חסד, והנה זה מכוואר" =
ע א1—1ב.

כ"ו ירושלים 180 488. מכיל כמה קטעים מפ' האגדות לר' עזריאל.
41: "עוטה אור כש"מה — אשרת למו" = ע א44.

41: "דע שהכל היה גבוה [צ"ל גנון] במחשבה — שהיא סכת הכל" =
ע א47—47ב.

41—42: "עוד אחר בספר הכתיר—שישוכו סופם לתחלתם" = ע ב50—52א.
42: "ובתנחומא אמרו ויהי ביום — חוזרים לתחלתם" — ע ב58.

כל הקטעים, חוץ מן הקטע הראשון שהוא מאמר ממדרש בלתי-ידוע המוכא
בפ' האגדות, נמצאים כנראה גם בכ"ו סמינר ניו-יורק, Enelow Memorial,
2584. עיין בפנים עמ' 101 הערה 16.

לאחר הסיום הנ"ל מוכא בכ"ו ירושלים מאמר, שהוא כלי ספק מפ' האגדות
לר' עזריאל, אבל בצורה זו ליתא כ-ע: "ע"א מה שאמ"ר שיחא אלפי שנה הוי
עלמא וחד תריב, הרי ז' אלפים כנגד ז' ימי בראשית וב' אלפים שקדמה תודה
לבריותו של עולם הרי ז' אלפים ואלף שעלה במחשבה לבריות עולם הרי ז' אלפים

1. עיין ג. שלום: כתבידוד בקבלה, עמ' 14—22.

2. התצלום הנמצא בספרית שוקן מכיל שני חלקים (ח"א: ב2—א6, ב8—203; ח"ב: א6—א6,
100—151). בפנים ציינתי מס' 2271, אבל פרופ' ג. שלום הציריני, כי בהיותו בניו-יורק קבע,
שכה"ו הגיע לספרית הסמינר בשתי יחידות ונרשם בשני מספרים, ולפי הצעתו חיברו את שני
החלקים ורשמו אותם יחד במס' 584. הילקוט הזה מאוחר. מכיא מאמרים מס' הזהר ובשם היריע
(ר' יצחק דמן עכו), וכן מזכיר הרבה מקובלים בלתי ידועים, אבל מכיל גם חומר חשוב מקבלת
הראשונים בספרד. כנראה נתחבר במזרח במאה ה"ט או בראשית המאה ה"ט.